УДК 347.6
DOI https://doi.org/10.32782/LST/2021-3-9

Леся ШАПОВАЛ
кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін, Національна академія внутрішніх справ, пл. Солом'янська, 1, м. Київ, Україна, 03035
ORCID: *0000-0003-4503-9075*

Бібліографічний опис статті: Шаповал, Л. (2021). Щодо необхідності вдосконалення положень про заповіт з умовою. *Law. State. Technology,* 3, 54–58, doi: https://doi.org/10.32782/LST/2021-3-9

ЩОДО НЕОБХІДНОСТІ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПОЛОЖЕНЬ ПРО ЗАПОВІТ З УМОВОЮ

У статті досліджено сутність заповіту з умовою як самостійного виду заповіту.

Мета дослідження *– проаналізувати особливості спадкування за заповітом з умовою; визначити проблеми, які виникають у сфері правового регулювання спадкування за заповітом з умовою, та запропонувати шляхи їх вирішення.*

Наукова новизна. *Звернено увагу на необхідності вдосконалення чинного законодавства, яке визначає права заповідача та спадкоємців за таким заповітом. Заповідач може обумовити виникнення права на спадкування у особи, яка призначена у заповіті, наявністю певної умови, як пов'язаної, так і не пов'язаної з її поведінкою, однак при цьому сьогодні умова, визначена у заповіті, вже має існувати на час відкриття спадщини, а це не відповідає певною мірою інтересам спадкоємців та іноді й самого заповідача.*

Проаналізовано умову, яка може бути вказана у заповіті як підстава для отримання спадщини. Умова, вказана у заповіті, може бути пов'язана з певними діями чи подіями.

Зазначено, що існують умови заповіту, для виконання яких необхідно витратити певний час (народити дитину, закінчити навчальний заклад тощо). Оскільки такі умови, а також подібні до них об'єктивно не можуть залежати від спадкоємця, то змушують його просто пасивно спостерігати, а це, своєю чергою, не дає змоги в подальшому виконати волю заповідача.

Як ***висновок****, у статті наголошується на доцільності передбачити законодавством, що «умова, визначена в заповіті, повинна настати протягом строку, встановленого для прийняття спадщини», а не вже існувати на час відкриття спадщини. А також пропонується передбачити, що «заповідач у заповіті може визначити строк, у межах якого спадкоємець може виконати умову заповіту. Цей строк не може перевищувати п'яти років».*

Ключові слова: *заповідач, спадкоємець, заповіт з умовою, умова заповіту, спадщина.*

Lesya SHAPOVAL
Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Civil Legal Disciplines, National Academy of Internal Affairs, 1 Solomyanska Square, Kyiv, Ukraine, 03035
ORCID: *0000-0003-4503-9075*

To cite this article: Shapoval, L. (2021). [Shchodo neobkhidnosti udoskonalennia polozhen pro zapovit z umovoiu]. On the necessity of improvement of the provisions of the will under the condition. *Law. State. Technology, 3,* 54–58, doi: https://doi.org/10.32782/LST/2021-3-9

ON THE NECESSITY OF IMPROVEMENT OF THE PROVISIONS OF THE WILL UNDER THE CONDITION

This article is concerned on the study of essence of the will under the condition as an independent type of the will.

The aim of the research *is to analyze the peculiarities of inheritance by the will under the condition, to define problems arising in the sphere of legal regulation of inheritance by the will under the condition and to suggest ways of their solving.*

Scientific novelty*. An attention has been paid to the necessity of improvement of current legislation defining the rights of testator and heirs by the will. Testator can provide to the emergence of the right to inherit from a person designated by the will a certain condition both related and unrelated to this person's behavior. Nowadays a condition (if designated by the will) must exist by the time of the opening of the will, and this does not correspond to some extent to the interests of the heirs (and sometimes the testator himself/herself).*

A condition designated by the will as a ground of inheritance has been analyzed. It has been established that such condition may be related to certain actions or events.

It has been stated that there are some conditions of the will which demand some time to be fulfilled (to have a baby, to graduate from educational establishment etc.). Such and similar conditions objectively cannot depend on testator; consequently, this forces the testator just passively watch and therefore does not allow to carry out the testator's will in future.

*As a **conclusion**, it has been stressed in the article on the practicability to stipulate in the legislation that condition designated by the will must occur within the period prescribed for acceptance of the inheritance, but not exist by the time of the opening of the will. Similarly it has been suggested to stipulate that testator may determine the period in the will within which the heir may fulfill the condition of the will; such period may not exceed 5 years.*

***Kew words:** testator, heir, will under the condition, condition of the will, heritage.*

Актуальність проблеми. У спадковому праві одним із головних принципів є принцип свободи заповіту. Свобода заповіту включає у себе не лише право спадкодавця в будь-який час скласти заповіт, призначаючи спадкоємцем будь-яку особу, заповісти будь-яке майно, а й ретельно визначити умови набуття спадщини спадкоємцями (Заіка, 2007).

Правове значення заповіту полягає у тому, що це є єдиним для фізичної особи способом розпорядитися своїм майном на випадок смерті (Кухарєв, 2011).

Підґрунтям створення інституту заповіту з умовою є пріоритетність волі заповідача, який не лише призначає спадкоємця, а й може визначити певні умови, які для спадкоємця є обов'язковими (Печений, 2012). Так, відповідно до ст. 1242 Цивільного кодексу України (далі – ЦК), заповідач може обумовити виникнення права спадкування в особи, яка призначена у заповіті, наявністю певної умови, як пов'язаної, так і не пов'язаної з її поведінкою (наявністю інших спадкоємців, проживання у певному місці, народження дитини, здобуття освіти тощо).

Із даної статті ЦК можна зробити висновок, що можливість отримання спадкоємцем спадщини залежатиме від певної події, яка обов'язково настане чи може настати, або від певних дій, які може вчинити спадкоємець чи інша особа.

Умова в заповіті, яку вказує заповідач, частіше за все пов'язана з поведінкою особи, на користь якої складено заповіт. Так, наприклад, батьки, вбачаючи, що один з їхніх синів веде неправильний спосіб життя, не хоче працювати, зловживає спиртними напоями, азартними іграми і не хоче слухати батьків щодо зміни свого способу життя, вирішують скласти заповіт з умовою, що якщо цей син не зміниться, не знайде собі роботу, не кине зловживати спиртними напоями та азартними іграми, то повністю все їхнє майно перейде у спадщину іншому сину.

З.В. Ромовська зазначає, що за допомогою заповіту з умовою можна досягнути певного суспільно значимого ефекту, особливо коли умовою заповіту є припинення протиправної аморальної поведінки, про що той, на користь кого складено заповіт, знає заздалегідь (Ромовська, 2009).

Існування у цивільному законодавстві такого заповіту ще досі сприймається неоднозначно. Окремі вчені прямо вказують на недійсність заповіту, яким обмежується можливість фізичної особи здійснити право на вибір роду занять, місця проживання, право на свободу пересування тощо (Шевченко, 2006).

Уважаємо, що ці вказівки є безпідставними, оскільки, хоча складання заповіту з умовою не завжди відповідатиме намірам і бажанням спадкоємця, але у цьому разі вони можуть вибирати: виконувати умову заповіту або відмовитися від спадщини.

Незважаючи на те що заповіт з умовою відомий ще римському праву і що сьогодні існує велика кількість наукових праць як українських, так і зарубіжних науковців, все-таки залишається низка питань до правового регулювання відносин із заповіту з умовою, які пов'язані як із забезпеченням прав заповідача, так і з забезпеченням прав спадкоємців.

Так, звертаємо увагу на необхідність розширення свободи заповіту, що, своєю чергою, дасть змогу більшою мірою як заповідачам, так і спадкоємцям реалізовувати свої права. А також звертаємо увагу на проблеми, які виникають і можуть виникати на практиці під час реалізації чинної вимоги про те, що «умова, визначена у заповіті, має існувати на час відкриття спадщини» (ч. 2 ст. 1242 ЦК).

Отже, з огляду на викладене, хочемо зазначити, що актуальність розгляду проблемних питань, які стосуються заповіту з умовою, у межах цього наукового дослідження є безумовною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням спадкування за заповітом з умовою приділяли увагу багато українських та іноземних учених: С.Р. Самарський, В.К. Дронніков, З.В. Ромовська, С.Я. Фурса, Є.О. Рябоконь, Ю.О. Заіка, В.М. Гордон, Б.О. Антипов, О.В. Дзера, О.Є. Кухарєв, Є.О. Харитонов, В.І. Серебровський, А.А. Степанюк, В.Л. Толстих та ін. Проте залишаються питання, які потребу-

ють подальшого дослідження та є досить актуальними.

Так, наприклад, С.Н. Самарський розглядав складання заповіту як із відкладальною, так і зі скасувальною умовою. Він уважав, що можна заповідати майно, під умовою настання якої припиняє для спадкоємця право власності на заповідане майно (Самарський, 1908). Г.Ф. Шершеневич також підтримував складання заповідальних розпоряджень з умовою чи з призначенням (Шершеневич, 2001).

На думку В.М. Гордона, складання заповіту з умовою повинно мати місце, якщо син перестане бути дармоїдом і почне працювати (Гордон, 1967).

Єдину думку мали російські вчені дореволюційного періоду, які здебільшого вважали, що умова в заповіті повинна бути тільки відкладальною або з призначенням строку (Заіка, 2014).

З.В. Ромовська зазначала, що за допомогою заповіту з умовою можна досягнути певного суспільно значимого ефекту, особливо коли умовою заповіту є припинення протиправної аморальної поведінки, про що той, на користь кого складено заповіт, знає заздалегідь (Ромовська, 2009).

В.К. Дроніков допускав існування заповіту з умовою, але тільки з тією умовою, яка повинна настати до моменту відкриття спадщини, наприклад підпризначення спадкоємців (Дроніков, 1974).

Мета дослідження. Проаналізувати особливості спадкування за заповітом з умовою; визначити проблеми, які виникають у сфері правового регулювання спадкування за заповітом з умовою, та запропонувати шляхи їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Кожна цивілізована країна зацікавлена в тому, щоб її громадянин максимально використовував надані йому права, оскільки будь-яке суб'єктивне право має свою соціальну цінність лише за умови його реального здійснення.

Складання заповіту з умовою – це реалізація власником свого права на розпорядження майном після смерті. Визначаючи умови спадкування, заповідач вимагає від спадкоємців учинення певних дій.

Оскільки для власника не існує ніяких перешкод у розпорядженні належним йому майном за життя, то не повинна обмежуватися і його остання воля стосовно долі майна на випадок його смерті (Заіка, 2006).

Погоджуємося з думкою Ю.О. Заіки, який уважає, що обставина, яка зазначена як умова заповіту, може існувати як *на час відкриття спадщини*, так і *настати протягом певного часу* (Заіка, 2006). Розглянемо кілька прикладів життєвих ситуацій, якими можна обґрунтувати таке твердження.

Приклад перший. Спадкодавець, маючи велике бажання, щоб його син чи дочка здобули вищу освіту, вирішив скласти заповіт з умовою. І в цьому заповіті він передбачив, що якщо на момент відкриття спадщини син (дочка) здобуде вищу освіту, то його майно перейде йому (їй) у спадщину, а в іншому разі це майно перейде у власність держави. Син (дочка), намагаючись виконати волю свого батька, передбачену заповітом, вступають на навчання до вищого навчального закладу, навчаються там протягом кількох років, але не встигають закінчити навчання, як у цей час помирає їхній батько. Оскільки ст. 1242 ЦК передбачено, що умова заповіту повинна існувати на час відкриття спадщини, то виходить так, що син (дочка) права на спадщину не набувають і в такому разі спадкоємцем буде держава.

Але логічно припустити, що батько, який складав такий заповіт, кінцевою метою мав не передачу свого майна після смерті у власність держави, а хотів зазначеною умовою досягти того, щоб його син (дочка) стали освіченими. І така умова в жодному разі не може вважатися протиправною чи такою, що суперечить моральним засадам суспільства.

Виходить так, що син (дочка) вчинили всі необхідні дії, спрямовані на виконання умови заповіту і належним чином її виконували, але в кінцевому підсумку спадщину не отримали.

І, як передбачено ч. 3 ст. 1242 ЦК, «особа, призначена у заповіті, не має права вимагати визнання умови недійсною на тій підставі, що вона не знала про неї або якщо настання умови від неї не залежало» (Цивільний кодекс України).

Приклад другий. Батько, маючи бажання продовжити свій рід, вирішив скласти заповіт на свою доньку, в якому умовою отримання спадщини вказав народження нею онуки чи онука. Донька, яка була призначена за таким заповітом спадкоємцем, завагітніла, але якщо її батько помре раніше, ніж вона народить йому онука, то буде вбачатися, що вона не виконала умову заповіту, оскільки на час відкриття спадщини ще не народила дитину.

Приклад третій. Мати, у якої син проживає в місті, склала заповіт з умовою, що її син матиме право отримати у спадщину від неї будинок в селі, де вона проживає, якщо син

переїде у це село жити і працювати, інакше цей будинок отримає у спадщину її племінниця, яка вже проживає у цьому селі. Син, який погоджується з такою умовою і дійсно вирішив переїхати в село жити, не встигає продати все своє майно в місті і приїхати до мами, як та помирає. І, як бачимо, у такому разі син теж учинив всі необхідні дії, спрямовані на виконання умови заповіту і належним чином хотів їх виконати, але в кінцевому підсумку спадщину не отримає, оскільки на момент відкриття смерті він не проживав у селі та не працював там, а отже, не виконав умову заповіту.

Виходить так, що коли дану норму приймали, то мали за мету, щоб спадкодавець із користю міг розпорядитися своїм майном, намагався надати певне спрямування життєдіяльності спадкоємців, але його бажання наштовхнулося на рамки запропонованої редакції статті (Заіка, 2006).

Із наведених прикладів убачається, що існують умови заповіту, для виконання яких необхідно витратити певний час (народити дитину, закінчити навчальний заклад тощо). Оскільки зазначені в прикладах умови, а також подібні до них об'єктивно не можуть залежати від спадкоємця, то змушують його просто пасивно спостерігати, а це, своєю чергою, не дає змоги в подальшому виконати волю заповідача.

Таким чином, ми погоджуємося з думками науковців, які вважають, що чинна редакція норми абз. 2 ч. 1 ст. 1242 ЦК свідчить не про розширення свободи заповіту, а, навпаки, про штучне його обмеження (Заіка, 2006).

Ю.О. Заіка вважає, що умова, зазначена в заповіті, зберігає свою силу і продовжує зумовлювати виникнення права на спадкування, якщо тільки на день смерті спадкодавця вона не виконана, недосягнута, не втратила свого значення. Учений визначає, що на час відкриття спадщини має зберігатися теоретична можливість настання умови. У разі якщо умова вже не існує на час відкриття спадщини, від її настання не можуть наставати правові наслідки (Заіка, 2007).

На нашу думку, варто у ст. 1242 ЦК внести зміни і доповнення. Так, перше речення абзацу другого ч. 1 ст. 1242 ЦК варто викласти так: «Умова, визначена у заповіті, повинна настати протягом строку, встановленого для прийняття спадщини». Також доречним було б надати можливість заповідачу визначати в заповіті час, протягом якого спадкоємці зможуть виконати вказану ним умову.

Таким чином, умова, викладена в заповіті, зможе існувати як на час відкриття спадщини, так і зможе наставати протягом часу для прийняття спадщини, тобто протягом шести місяців. Ураховуючи те, що на виконання умови заповіту знадобиться деякий час (наприклад, кілька місяців або ж навіть років), то протягом цього часу виконавець заповіту (ч. 1 ст. 1290 ЦК), а за його відсутності нотаріус повинні вжити заходів для зберігання спадкового майна. У зв'язку із цим заповідач повинен під час складання заповіту з умовою потурбуватися щодо компенсації витрат на утримання цього майна.

Також хочемо зазначити, що якщо внести зміни до ст. 1242 ЦК, передбачивши право заповідача визначати строк, у межах якого спадкоємець може виконати умову заповіту, то щоб цей строк був у межах розумного строку, який дійсно необхідний, щоб спадкоємець виконав до кінця умову заповіту, то варто вказати максимальний строк його виконання. Таким чином, пропонуємо третім абзацом ч. 1 ст. 1242 передбачити таке: «Заповідач у заповіті може визначити строк, у межах якого спадкоємець може виконати умову заповіту. Цей строк не може перевищувати п'яти років». На нашу думку, строк у п'ять років, ураховуючи життєві обставини, які найчастіше виникають за виконання цієї умови (наприклад, закінчити навчання у вищому навчальному закладі, народити дитину, одружитися тощо), дасть змогу спадкоємцям вчасно виконати умову, яка була зазначена в заповіті, і при цьому не створюватиме додаткових матеріальних обтяжень для заповідача під час покриття витрат на утримання спадкового майна.

Висновки. Провівши аналіз особливостей заповіту з умовою, можемо зазначити, що існує чимало проблем під час реалізації волі заповідача, викладеній у такому заповіті. Для вирішення цих проблем, які виникають чи можуть виникати на практиці під час реалізації волі заповідача, на нашу думку, необхідно внести зміни і доповнення до ст. 1242 ЦК, оскільки чинна норма цієї статті містить штучне обмеження свободи заповіту.

Таким чином, пропонуємо змінити речення абзацу другого ч. 1 ст. 1242 ЦК і викласти його так: «Умова, визначена у заповіті, повинна настати протягом строку, встановленого для прийняття спадщини». А також пропонуємо доповнити ч. 1 ст. 1242 ЦК третім абзацом такого змісту: «Заповідач у заповіті може визначити строк, у межах якого спадкоємець може виконати умову заповіту. Цей строк не може перевищувати п'яти років».

ЛІТЕРАТУРА:

1. Заіка Ю.О. Спадкове право в Україні: становлення і розвиток : монографія ; 2-е вид. Київ : КНТ, 2007. 288 с.
2. Кухарєв О.Є. Спадкове право України : навчально-практичний посібник. Київ : Алерта ; ЦУЛ, 2011. 222 с.
3. Печений О.П. Науково-правовий висновок щодо тлумачення заповіту: Спадкове право. Практика застосування нотаріусами України / за заг. ред. В.М. Марченка. Харків, 2012. 843 с.
4. Ромовська З.В. Українське цивільне право. Спадкове право : підручник. Київ : Алерта ; КНТ ; ЦУЛ, 2009. 289 с.
5. Цивільне право України: академічний курс : підручник : у 2-х т. / за заг. ред. Я.М. Шевченко ; вид. 2-е, доп. і перероб. Київ : Ін Юре, 2006. Т. 1. 634 с.
6. Самарський С.Н. Духовные завещания и наследование по закону. Киев : Тип. Кульженко, 1908. 68 с.
7. Шершеневич Г.Ф. Курс гражданского права. Тула : Автограф, 2001. 720 с.
8. Гордон М.В. Наследование по закону и по завещанию. Москва : Юрид. лит., 1967. С. 73.
9. Актуальні проблеми спадкового права : навчальний посібник / за заг. ред. проф. Ю.О. Заіки, О.О. Лов'яка. Київ : КНТ, ЦУЛ, 2014. 336 с.
10. Ромовська З.В. Українське цивільне право. Спадкове право : підручник. Київ : Алерта ; КНТ ; ЦУЛ, 2009. 264 с.
11. Дроников В.К. Наследственное право Украинской ССР. Киев : Вища шк., 1974. 159 с.
12. Заіка Ю.О. Спадкове право України : навчальний посібник. Київ : Істина, 2006. 216 с.
13. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15.
14. Заіка Ю.О. Проблеми, що виникають при застосуванні спадкового законодавства. *Вісник Верховного Суду України*. 2006. № 3. С. 30–35.
15. Заіка Ю.О. Становлення та розвиток спадкового права в Україні : автореф. дис. … д-ра юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес: сімейне право, міжнародне приватне право». Київ, 2007. 33 с.

REFERENCES:

1. Zaika, Yu.O. (2007). Spadkove pravo v Ukraini: stanovlennya i rozvytok [Inheritance Law in Ukraine: formation and development]. K.: KNT [in Ukrainian].
2. Kukharyev, O.Ye. (2011). Spadkove pravo Ukrainy: Navch. – prakt.posibnyk [Inheritance Law of Ukraine]. K: Aleuta; CzUL [in Ukrainian].
3. Pechenyj, O.P. (2012). Naukovo-pravovyi vysnovok shchodo tlumachennia zapovitu [Scientific and legal opinion on the interpretation of the will]. X. [in Ukrainian].
4. Romovska, Z.V. (2009). Ukrainske tsyvilne pravo. Spadkove pravo: pidruchny`k [Ukrainian Civil Law. Inheritance Law]. K.: Alerta; KNT; CzUL [in Ukrainian].
5. Shevchenko, Ya.M. (2006) Tsyvilne pravo Ukrainy [Civil Law of Ukraine]. K.: Vydavnychyj Dim «In Yure» [in Ukrainian].
6. Samarskyj, S.N. (1908). Duhovnyie zaveschaniya i nasledovanie po zakonu [Spiritual wills and inheritance by law]. Kyiv: Typ. Kulzhenko [in Ukrainian].
7. Shershenevych, G.F. (2001). Kurs grazhdanskogo prava [Civil Law course]. Tula: Avtograf, [in Russian].
8. Gordon, M.V. Nasledovanie po zakonu i po zaveschaniyu [Inheritance by law and by will]. M.: Yuryd. lyt [in Russian].
9. Zaika, Yu.O., Lovyak, O.O. (2014). Aktualni problemy spadkovoho prava: Navch. posib. [Current issues of Inheritance Law]. K.: KNT, CzUL [in Ukrainian].
10. Romovs`ka, Z.V. (2009). Ukrainske tsyvilne pravo. Spadkove pravo: pidruchnyk [Ukrainian Civil Law. Inheritance Law]. K.: Alerta; KNT; CzUL [in Ukrainian].
11. Dronykov, V.K. (1974). Nasledstvennoe pravo Ukrainskoy SSR [Inheritance Law of Ukrainian SSR]. K.: Vyshha shk. [in Ukrainian].
12. Zaika, Yu.O. (2006). Spadkove pravo Ukrainy: navchalnyj posibnyk. [Inheritance Law of Ukraine]. K.: Istyna [in Ukrainian].
13. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy [Civil code of Ukraine]. (2003, January 16). Retrieved from http: zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15 [in Ukrainian].
14. Zaika, Yu.O. (2006). Problemy, shcho vynykaiut pry zastosuvanni spadkovoho zakonodavstva [Problems arising during application of inheritance legislation]. *Visnyk Verxovnogo sudu Ukrayiny,* 3, 30-35 [in Ukrainian].
15. Zaika, Yu.O. (2007). Stanovlennya i rozvytok spadkovoho prava v Ukraini [Formation and development of Inheritance Law in Ukraine]. *Extended abstract of Doctor's thesis.* K. [in Ukrainian].